

Kaste-ohjelman valtionavustushankkeet

Näkökulmia osahankkeiden arviointiin

Kivipelto, Minna; Heinonen, Hanna; Larivaara, Meri; Jonsson, Pia
Maria; Kotiranta, Tuija; Vierros, Anne; Vuorenmaa, Maritta; Maijanen,
Susanna; Tulonen-Tapio, Johanna

<http://www.thl.fi/fkaste>

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL)

PL 30

00271 Helsinki

Telephone: 020 610 6000

www.thl.fi

Esipuhe

Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos asetti 17.3.2010 arvioinnin asiantuntijaryhmän Kaste-hankkeiden arvioinnin etenemisen tukemiseksi. Asiantuntijaryhmän tehtävänä on tarjota Kaste-hankkeille arvioinnin asiantuntija-apua sekä vahvistaa tarvittaessa kehittämistyön asiantuntijoiden arviointiosaamista. Käytännössä tämä tarkoittaa hankkeiden kehittämistyöhön kiinnittyvän arviointitoiminnan monipuolista tukemista niin arviointisuunnitelmaa laadittaessa kuin arviointia toteutettaessa. Asiantuntijaryhmän tehtävänä on toimia metodologisena tukena hankkeiden itsearviointin toteuttamisessa.

Osahankkeissa itsearviointi on usein riittävä tapa arvioida toimintaa, samalla luodaan kuitenkin pohjaa myös ulkopuoliselle arvioinnille, jos siihen joissain tilanteissa päädytään. Itsearviointin toteuttaminen edellyttää kehittämistyön ja siihen kiinnittyvän arvioinnin systemaattista dokumentointia ja työstä raportointia. Arviointi kiinnittyy siis varsin luontevasti osaksi kehittämistyötä, jos sen toteuttaminen aloitetaan heti kehittämistyön käynnistyessä. Kuitenkaan pelkkä prosessikuvaus ei ole arviointia, vaan arvioinnissa tulee aina olla erotettavissa arvot, joiden suhteen asia on toteutettu. Michael Scrivenin (1991) arvioinnin klassisen määritelmän mukaan "Arvioinnin peruserkitys viittaa jonkin asian ansion, merkityksen tai arvon määrittelyn prosessiin."

Arvioinnin asiantuntijaryhmän toiminnan käynnistyessä päätettiin Kaste-hankkeille koota helposti saatavilla olevaa arviointitietoa sähköiseen muotoon osana arviointituen kokonaisuutta. Asiantuntijaryhmä on koonnut oheisen verkkojulkaisun, jossa tarjotaan näkökulmia osahankkeiden arviointiin. Tekstin toimittamisesta on vastannut tutkimuspäällikkö Minna Kivipelto, lisäksi arviointituen asiantuntijaryhmään kuuluvat kehittämispäällikkö Hanna Heinonen, tutkija Meri Larivaara, kehittämispäällikkö Pia Maria Jonsson, kehittämispäällikkö Tuija Kotiranta, tutkija Anne Vierros, kehittämispäällikkö Maritta Vuorenmaa, kehittämispäällikkö Susanna Maijanen ja kehittämispäällikkö Johanna Tulonen-Tapio.

Aluksi

Tähän verkkojulkaisuun on koottu joitain käytännön vinkkejä arviointien suunnitteluun ja toteuttamiseen Kaste-ohjelman hankkeissa. Arvioinnin asiantuntijaryhmän tarkoituksena on helpottaa tällä verkkojulkaisulla arviointien tekemistä ja osoittaa, että arviointi on suurelta osin hyvin arkijärkistä puuhaa: arvioinnissa kerätään olennaista tietoa siitä, mitä hankkeissa tapahtuu, ja sitten arvioidaan onnistumisia ja myös epäonnistumisia toimintojen edelleen kehittämiseksi. Julkaisun teksti on suuntaa-antavaa ja sen tueksi suositellaan lämpimästi muuta arviointiin liittyvää kirjallisuutta ja verkkoaineistoja.

Verkkojulkaisu koostuu kuudesta luvusta. Luvussa 1 kuvataan lyhyesti Kaste-ohjelma ja sen tavoitteet. Tavoitteiden tuntemus on tärkeää arvioinnin suunnittelussa.

Luvussa 2 kuvataan monivaiheista innovaatioprosessia, joka on ominaista Kaste-hankkeessa toteutettaville kehittämishankkeille. Monivaiheisuus tuo omat haasteensa arvioinnille.

Arviointeja tehdään kehittämistyön tueksi, mutta paineita aiheuttavat myös muut, ulkoiset arviointivelvoitteet. Luvussa 3 kuvataan lyhyesti arviointien tarvetta ja luonnetta Kaste-ohjelman osahankkeiden kohdalla.

Luvussa 4 esitetään esimerkki arviointisuunnitelman tekemisen eri vaiheista. Luvussa annetaan esimerkkejä siitä, miten arvioinnin toteutusta ja tiedonkeruuta voi suunnitella.

Varsinainen arvioinnin toteuttamista käsitellään luvussa 5. Luvussa esitetään joitain esimerkkejä siitä, millä tavoin arviointitietoa voidaan kerätä Kaste-ohjelman hankkeissa.

Osa arviointia on hyvien käytäntöjen käyttöönotto ja vaikuttamistoiminta. Näitä käsitellään luvussa 6.

Kirjallisuusluettelo on kerätty arvioinnissa mahdollisesti sovellettavaa lisämateriaalia.

Sisältö

1 Kaste-ohjelma ja arviointi	5
2 Kaste-kehittämistoiminta monivaiheisena innovaatioprosessina	7
3 Arviointi kehittämisen tukena	8
4 Arviointi alkaa suunnittelusta	9
5 Suunnitelmasta toteutukseen: tiedonkeruu ja dokumentointi	13
5.1 Arviointi ja mittaaminen	13
5.2 Vertaisarviointi hankekehittämisen tueksi	15
5.3 Hankepalaverit arvioinnin välineenä	17
5.4 Eri ryhmien ääni kuuluviin	17
5.5 Vaiheittaisen arvioinnin malli	18
5.7. Kustannusvaikuttavuuden arviointi	23
6 Hyvien käytäntöjen käyttöönotto ja vaikuttamistoiminta	24
Lähteet	26

1 Kaste-ohjelma ja arviointi

Kaste eli sosiaali- ja terveydenhuollon kansallinen kehittämisohjelma vuosille 2008–2011 on sosiaali- ja terveysministeriön lakisääteinen ja strateginen ohjausväline, jolla johdetaan valtakunnallista sosiaali- ja terveystoimintaa. Sosiaali- ja terveydenhuollon valtionosuudesta annetun lain mukaan valtioneuvosto vahvistaa joka neljäs vuosi sosiaali- ja terveydenhuollon kansallisen kehittämisohjelman. Valtioneuvosto hyväksyi Kaste-ohjelman 31.1.2008. (Sosiaali- ja terveydenhuollon kansallinen kehittämisohjelma Kaste 2008–2011.)

Kaste-ohjelma linjaa ohjelmakauden keskeiset sosiaali- ja terveydenhuollon kehittämistavoitteet sekä ne keinot, joilla tavoitteet on mahdollista saavuttaa. Kaste-ohjelma toteutetaan kuntien sosiaali- ja terveydenhuollon kehittämistyönä sekä sosiaali- ja terveysministeriön ja sen alaisten laitosten toimenpiteinä. Ohjelman päätavoitteet ovat:

- lisätä väestön osallisuutta ja vähentää syrjäytymistä
- lisätä väestön hyvinvointia ja terveyttä sekä kaventaa hyvinvointi- ja terveyseroja
- parantaa palveluiden laatua, vaikuttavuutta ja saatavuutta sekä vähentää alueellisia eroja

Näihin tavoitteisiin pyritään ennalta ehkäisemällä, varmistamalla henkilöstön riittävyys ja osaaminen sekä luomalla eheät palvelukokonaisuudet ja vaikuttavat toimintamallit. Tavoitteiden saavuttamiseksi on määritelty 39 toimenpidekokonaisuutta ja niiden toteutumisen seuraamiseksi on valittu 19 seurantaindikaattoria. (Sosiaali- ja terveydenhuollon kansallinen kehittämisohjelma Kaste 2008–2011.)

Kuntien kehittämistyötä tuetaan Kaste-ohjelman puitteissa sosiaali- ja terveydenhuollon valtionavustuksilla, joihin on varattu tukea yhteensä 104,2 miljoonaa euroa vuosina 2008–2011. Valtionavustuksen myöntämisen perusteena on mm. hankkeen alueellinen tai valtakunnallinen merkittävyys, tulosten laaja-alainen hyödynnettävyys sekä aikaansaajien uudistusten juurtumisedellytykset (Kaste-ohjelman valtakunnallinen toimeenpanosuunnitelma vuosille 2008–2011, 64). Ohjelmakaudella valtionavustusta saaneet hankkeet ovat pääsääntöisesti olleet laajoja alueellisia hankekokonaisuuksia, jotka koostuvat useista pienemmistä paikallisista osahankkeista. Yhteensä valtionavustusta on myönnetty 23 kehittämishankkeelle (http://www.stm.fi/vireilla/rahoitus_ja_avustukset/sosiaali_ja_terveydenhuollon_kehittamishankkeiden_valtionavustukset).

Kaste-ohjelman valtionavustushankkeiden arvioinnista ei ole annettu erillisiä ohjeita. Seuraavat hankearvioinnin perusohjeet pätevät kuitenkin myös Kaste-hankkeisiin. Arvioinnissa kannattaa tarkastella ennen kaikkea sitä, onko

toiminnalle asetetut tavoitteet saavutettu, sekä toisaalta sitä, onko kehittämistyö tuottanut ennakoimattomia sivuvaikutuksia. Arvioinnissa on hyvä eritellä toiminnan vahvuuksia ja heikkouksia sekä sitä, miten näitä koskevaa tietoa on analysoitu. Yhtenä näkökulmana on myös sen tarkastelu, miten kehitetyillä uudenaikaisilla rakenteellisilla malleilla tai toimintatavoilla on edistetty toiminnan vaikuttavuutta. Lisäksi arvioinnissa kannattaa nostaa erikseen esille toiminnasta löydettävät hyvät käytännöt ja niiden levittämisen edellytykset. (Mark, Henry & Julnes 2000.)

Jatkorahoitusta saaneiden hankkeiden ensimmäisen rahoituskauden päättyessä on tärkeää arvioida kehittämistyön toteutumisesta sekä siten luoda pohjaa kehittämistyön toisen vaiheen etenemiselle. Ensimmäisessä vaiheessa arviointia on perusteltua tehdä ensisijaisesti organisaation tai palvelujen kehittämisen näkökulmasta ja näin luoda pohjaa vaikuttavuuden arvioinnille. Kaste-ohjelman valtakunnallisen toimeenpanosuunnitelman mukaan on tärkeää tarkastella valtionavustushankkeiden tavoitteenasettelua, organisointia, tavoitteiden saavuttamista sekä uudistusten juurtumista ja vaikutuksia (Kaste-ohjelman valtakunnallinen toimeenpanosuunnitelma vuosille 2008–2011, 70).

Ensimmäisen vaiheen arvioinnissa kootaan ja tulkitaan informaatiota, jota on kerätty kehittämistyön aikana työhön käytetyistä voimavaroista, toiminoista ja prosesseista, osallistujista ja resursseista sekä toimintaympäristöstä. Kerätyn tiedon hyödyntäminen vaatii vertailua, jota voidaan toteuttaa esimerkiksi benchmarking-toiminnan avulla, vertailemalla muiden samaa kehittämistyötä tekevien Kaste-hankkeiden tuloksia tai huomioimalla saman toiminnan aiempia arviointeja, esimerkiksi väliarviointeja.

Kasteen ensimmäisen kehittämisvaiheen päättyessä arvioinnissa tulee tarkastella:

- kehittämistyölle suunnattuja resursseja
- kehittämistyön puitteissa tarjottuja palveluja (määrää, keinoja)
- kehittämistyöstä hyötyvien tai siinä osallisena olevien asiakkaiden palvelutarpeita
- kehittämistyön avulla palveluihin saatuja muutoksia (joko selkeitä palvelujärjestelmän muutoksia tai välillisiä hyötyjä, kuten työntekijöiden osaamisen vahvistuminen)
- kehittämistyön toteuttamisen kontekstia sekä tulosmuuttujia.

Hankearvioinnin ohella toteutetaan Kaste-ohjelman kokonaisarviointi, jonka suorittaa tutkimus- ja konsultointiyritys Net Effect Oy. Ohjelman kokonaisarvioinnissa tavoitellaan tietoa siitä, kuinka ohjelma on toiminut sosiaali- ja terveysministeriön strategisena sosiaali- ja terveyspolitiikan johtamisen ja ohjauksen välineenä ja missä määrin hankerahoitus on tukenut strategisten tavoitteiden saavuttamista.

2 Kaste-kehittämistoiminta monivaiheisena innovaatioprosessina

Arviointien tekemiseen ei ole olemassa mitään yhtä toteuttamismallia. Jokainen arviointi tulee suunnitella arvioitavan hankkeen tai muun arviointikohteen tarpeiden, resurssien ja tavoitteiden mukaisesti. Erilaisten valmiiden arviointimallien käyttöön on liitettävä tarkka harkinta siitä, millä tavoin ne istuvat oman hankkeen arviointiin.

Kaste-hankkeet ovat monivaiheisia innovaatioprosesseja. Niiden ominaisuutena on kehittämisen epälineaarisuus ja käytössä olevien resurssien erilaisuus. Lisäksi hankkeissa on yleensä vahvaa substanssiosaamista. Arviointi- ja kehittämisosaamisen tiedot ja taidot voivat kuitenkin vaihdella. Arviointia suunnittelevan on syytä olla tietoinen siitä, millaisia tekijöitä monivaiheisen innovaatioprosessin arvioinnissa on huomioitava.

Kehittämisen epälineaarisuus. Koiviston ja Hämäläisen (2010) mukaan innovaatioiden kehittäminen ei ole vaihe vaiheelta edistyvä lineaarinen prosessi, joka etenee suoraviivaisesti idean tunnistamisesta kehittelyyn ja tuotteistamiseen ja tämän jälkeen käyttöönottoon. Innovaatioprosessi koostuu paremminkin tiloista, joissa suunnitellaan ja toteutetaan rinnakkain useita toimia ja joissa eri toimijat ovat moninaisessa vuorovaikutussuhteessa keskenään.

Innovaatioprosessin toimia ovat esimerkiksi innovaatioaihioiden tunnistaminen tai keksiminen, erilaiset määrittely- ja kehittämistoimet, uuden asian kokeilu ja vaikutusten tai vaikuttavuuden arviointi, tuotteistamiseen ja levittämiseen sekä innovaation käyttöönottoon liittyvät toimet soveltajaorganisaatioiden kanssa. Epälineaarissa innovaatioprosessissa voidaan tehdä rinnakkain monia innovaatiotoimia. (Koivisto & Hämäläinen 2010.) Useiden eri vaiheiden ja toimien päällekkäisyys on tyypillistä Kaste-ohjelmassa toteutettaville hankkeille.

Resurssit. Arviointien suunnittelu ja tekeminen vaatii työaikaa. Tarjolla on monenlaisia arviointimalleja ja ratkaisuja, joiden käytännön toteutukseen vaadittava aika vaihtelee. Verkkokyselyn tekeminen ei vaadi niin paljon työaikaa kuin henkilökohtaiset haastattelut. Arvioinnin raportointiin on erilaisia vaihtoehtoja lyhyestä tiivistelmästä (esim. Power Point-esitys) laajoihin ja seikkaperäisiin raportteihin tausta-aineistoihin. Kaste-hankkeiden arvioinneissa on yleensä vain vähän resursseja arvioinnin suunnitteluun ja toteutukseen. Sen vuoksi on hyvä tehdä ainakin karkea arvio siitä, minkä verran työaikaa arviointiin on käytettävissä.

Arviointiosaaminen. Moni hanketyöntekijä on törmännyt Kaste-ohjelman aikana ensimmäistä kertaa arviointiin niin, että se on tullut osaksi omaa työtä. Kaste-ohjelman osahankkeiden arviointien suunnittelu ja toteuttaminen edellyttää arviointiosaamisen perusteiden hallintaa. Tämä voi aiheuttaa hämmennystä – vaatimuksia tuntuu olevan paljon, mutta käytännön ohjeita kovin vähän.

THL tukee Kaste-hankkeiden arviointeja. Tämän lisäksi on kuitenkin hyvä hankkia lisätietoa myös itsenäisesti (kirjallisuus, arviointikoulutukset ja seminaarit). Suomessa yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen koulutusohjelmiin sisältyy jo jonkin verran arviointikoulutusta.

3 Arviointi kehittämisen tukena

Arviointi voi kohdistua monelle eri tasolle: toimintaan, projektiin, ohjelmaan, strategiaan tai poliittisiin päätöksiin. Arvioinnin kohteena voi olla yksittäisen organisaation toiminta kokonaisuudessaan tai osa siitä. Sosiaali- ja terveysalalla on kehitetty erilaisia arviointivälineitä ja lähestymistapoja, joilla voidaan arvioida asiakkaiden tilanteita. Työntekijät ovat kehittäneet reflektiivisiä itsearviointimenetelmiä oman työnsä seuraamiseen (esimerkiksi Kuvas-
tin, ks. Yliruka 2006). Asiakkaiden tilanteiden arvioinneissakin on erilaisia osa-aluekohtaisia arviointivälineitä (esimerkiksi toimintakyvyn, päihteidenkäytön tai masennuksen arviointiin). Arvioinnissa voidaan yhdistää erilaisten ulottuvuuksien samanaikainen tarkastelu, kuten asiakkaan tilanteen arviointi ja työntekijän käyttämien työtapojen ja – menetelmien arviointi.

Arviointi voi olla jatkuvaa, asiakastyöhön liitettävä osa-alue. Arviointi voi olla kertaluonteinen prosessi, kuten organisaation laatu järjestelmän auditointi. Jotkut arvioinnit toteutetaan loppuarviointina, jolloin tulos on nähtävissä vasta arvioinnin päätyttyä. Prosessiarviointiksi kutsutaan sellaista arviointia, josta tietoa voidaan saada eri vaiheissa (Seppänen-Järvelä 2004). Joka tapauksessa arvioinnin tulisi aina olla käytännöllisesti hyödyttävää: arviointitiedon avulla tulee voida tietää, mikä toimii ja mitä tulisi muuttaa tai kehittää.

Arviointia tehdään monesta syystä. Eri toimijat (esim. STM, Suomen Kuntaliitto jne.) ovat tehneet arviointisuosituksia, joiden avulla arvioinnin tekemistä halutaan edistää. Eräisiin ohjelmiin ja hankkeisiin kuuluu arviointivaikeus (esim. ESR-ohjelmat). Projekti- ja hanketoiminnan myötä arvioinnit ovat lisääntyneet huomattavasti, sillä rahoittajat edellyttävät kehittämiseen asetettujen panosten seuraamista ja tuotosten esiintuomista. Arviointeja tehdään myös alan sisäisten tarpeiden vuoksi: halutaan tuoda esiin, millä tavoin kehittäminen on hyödyttänyt ja millaisia panostuksia tarvitaan, jotta kehittämistä voitaisiin jatkaa.

Kaste-ohjelman osahankkeiden arvioinneissa on mielekästä kerätä tietoa niistä tavoitteista, joita osahankkeille on asetettu. Jos tietoa halutaan saada jo hankkeen aikana, on suositeltavaa tehdä arviointia jo hankkeen kuluessa, ei ainoastaan sen päättyessä. Hankkeissa on lähes aina mukana palvelujen käyttäjiä, asiakkaita, kansalaisia, viranomaisia ja päättäjiä. Arvioinnissa heidän kaikki on hyvä ottaa jollain tapaa mukaan niin, että eri toimijaryhmien ääni tulee kuuluviin. On muistettava, että kaikessa ei voi onnistua – arvioinnin tehtävänä on analysoida myös hankaluuksia ja epäonnistumisia sekä tuoda esiin oppimiskokemuksia.

Arvioinnin suunnittelu aloitetaan mahdollisimman aikaisessa vaiheessa. Parhaimmillaan hankkeen toimintojen ja hankkeen arvioinnin suunnittelu tehdään yhtä aikaa. Meneillään olevissa hankkeissa arvioinnit ovat jo käynnissä, mutta niihin on mahdollista tehdä vielä tarkennuksia, jos esimerkiksi tiedonkeruuta ei ole vielä aloitettu.

- **Arviointi on valintojen tekemistä.** Arvioinnissa ei voida juuri milloinkaan ottaa kaikkea mahdollista huomioon. On tehtävä valintoja, kuten kohteen rajaaminen, edunsaajien määrittely, pätevän tiedon määrittely, tiedonkeruumenetelmän valinta ja tiedon dokumentitavat.
- **Valintojen tekeminen on kannan ottamista.** Koska valintoja joutuu tekemään, jää aina myös joku näkökulma ottamatta huomioon. Priorisoidut asiat on kyettävä perustelemaan erityisesti arvioinnin ensisijaisten edunsaajien näkökulmasta (esim. asiakkaat, palvelujen käyttäjät).
- **Arviointi on arvottamista.** Koottua tietoa ei voida arvottaa vain arvioinnin lopuksi. Jo valittavien näkökulmien mukaan ottaminen on arvottamista: mikä jätetään pois ja mitä otetaan mukaan. Erityisesti demokraattisessa arvioinnissa korostetaan sitä, että valinnat tehdään läpinäkyväksi ja tuodaan esiin (ks. esim. House & Howe 1999).

4 Arviointi alkaa suunnittelusta

Hyvä arviointi edellyttää suunnitelmallisuutta. Arviointisuunnitelman laadinta on aloitettava mahdollisimman nopeasti hankkeen käynnistyttyä. Arviointisuunnittelu sisältää eri vaiheita, kuten neuvottelu- ja sopimuksentekovaiheen, arvioinnin toteuttamisen ja tiedon tuottamisen vaiheen sekä arviointitiedon käyttöönottovaiheen (Arviointi sosiaalipalveluissa 2001, 13–18). Tässä annetaan esimerkkejä lähinnä arvioinnin toteuttamisen ja tiedon tuottamisen suunnittelusta.

Lopullinen arviointisuunnitelma on syytä hyväksyttävä hankkeen ohjausryhmässä.

Arviointisuunnitelman sisältö:

1. Arvioinnin tausta ja tarpeet: Kartoitetaan tarpeet tai tehdään tarveanalyysi. Tämä tarkoittaa sitä, että selvitetään, miksi ja millaisiin asioihin arviointia tarvitaan. Määritellään haluttava tieto ja edunsaajaryhmät (=keitä arviointitiedon tulee hyödyttää).

Pohdittavaksi: Käsitteet ”käyttäjälähtöisyys”, ”tarvelähtöisyys” ja ”asiakaslähtöisyys” ovat tuttuja sosiaali- ja terveysalan toimijoille. Hanketyöntekijöillä on yleensä käytännön kautta tietoa siitä, millaisia asioita tulisi kehittää ja miksi. Nämä muodostavat arvioinnin kannalta oleellista tietoa: miksi ja ketä varten arviointitietoa tuotetaan: ovatko arvioinnin ensisijaiset edunsaajat viiranomaisia, päättäjiä, rahoittajia, kansalaisia tai palvelujen käyttäjiä?

Ongelmana on usein tiedon todentaminen – eli miten saamme tietoomme asiakkaiden tarpeet? Hankkeiden arviointien tukena voi käyttää erilaisia tekniikoita tarpeiden analysoimiseksi. Tarpeita voi kartoittaa systemaattisesti mm. seuraavia lähteitä käyttäen:-

- Tilastot ja raportit
- Tutkimukset ja julkaisut
- Avainryhmien kuuleminen
- Kyselyt, haastattelut
- Osallistuva havainnointi

Tarveanalyysin tekemisestä on tietoa tarkemmin Colin Robsonin (2001) teoksessa Käytännön arvioinnin perusteet.

2. Arvioinnin tavoitteet ja kohteet sekä arviointikysymykset. Määritellään arvioinnin tavoitteet ja kohteet. On selvítettävä, arvioidaanko työmenetelmiä, rakenteita, resurssien ja tuotosten välistä suhdetta, erilaisia vaikutuksia vai jotain muuta? Tarkennetaan arviointikysymykset ja näkökulma.

3. Tiedonkeruun tarpeet, menetelmät ja dokumentointi. Sovitaan, miten arviointitietoa kerätään suunnitelman mukaisesti, miten tieto dokumentoidaan (=tallennetaan). On keskusteltava myös tiedonkäsityksestä: millainen tieto on pätevää, että ensisijaisten edunsaajien näkemykset saadaan esille. Kuvaako heidän tarpeitaan parhaiten määrällisesti mitattava tieto, kokemustieto vai tunnetieto? Vai tarvitaanko useammanlaista tietoa?

Pohdittavaksi: Arviointisuuntaus kertoo, millaista tietoa pidetään luotettavana.

Kun arvioinnin aloittamiseen liittyvät kysymykset on ratkaistu, on hyvä perehtyä eri arvioinnin suuntauksiin. Tämä auttaa vielä tarkentamaan sitä, millaisen arvioinnin kanssa ollaan tekemisissä. On hyvä pohtia, millaiseen suuntaukseen oma arviointi liittyy? (Taulukko 1.)

Arviointimenetelmän etsiminen on aloitettava siitä, että tunnistetaan arvioinnissa tarvittava tieto ja tiedon tarpeet: mitä varten arviointia tehdään. Kuten taulukosta 1 nähdään, perustuu arvioinnin tarve ja siinä arvostettava tieto eri suuntauksissa erilaisille näkemyksille. Jokaisessa suuntauksessa on omat etunsa ja haasteensa. Arviointisuuntauksen valinta on osa arviointiin liittyvää arvottamista: mitä pidetään tärkeänä.

Vasta tämän jälkeen on hyvä sopia siitä, miten tieto kerätään. Millaiset menetelmät soveltuvat tarkoitukseen parhaiten - kyselyt, haastattelut, eläytymismenetelmät? Tarvitaanko mahdollisesti useampaa menetelmää? Jos esimerkiksi päätetään koota tieto kokouksissa, pidetäänkö muistioita vai nauhoitetaanko jotkut keskustelut.

Tietoa tulee voida käsitellä ja ryhmitellä analyysia varten, joten dokumentoinnin kohdalla on sekin pidettävä mielessä. Tarjolla on erilaisia tietoteknisiä tallennus- ja analyysiohjelmia (esim. Webropol, SPSS), mutta paljon käytetään perinteisiä kirjallisia Word-dokumentteja (muistiot, tiivistelmät jne.).

4. Aikataulu, resurssit ja toimijat. Yksi arvioinnin eri vaiheisiin suuresti vaikuttava tekijä ovat käytössä olevat työresurssit ja aika. Arvioinnin suunnittelussa kannattaa laskea, miten paljon kukin työvaihe vie aikaa ja pohtia, kenellä on mahdollisuus toteuttaa ne. Joissain hankkeissa on varauduttu arviointiin erillisellä panoksella, mutta varsin usein se on sisällytetty osaksi hanketoimijoiden työtä. Tietyt työvaiheet ovat kuitenkin sellaisia, että niissä olisi esim. puolueettomuuden kannalta syytä olla hankkeen ulkopuolinen arviointihenkilö. Tämänkin vuoksi arviointisuunnittelu tulisi olla mukana jo siinä vaiheessa, kun hankkeelle haetaan rahoitusta. Jos näin ei ole tehty, on vain suhteutettava arvioinnin laajuus niihin mahdollisuuksiin, joiden puitteissa sitä on mahdollista tehdä.

Suomessa sosiaali- ja terveysalalla tehdään hyvin monentyyppisiä arviointoja. Pienehköissä kehittämishankkeissa saatetaan päätyä pragmaattiseen arviointiin siten, että löydetään käyttötarkoitukseen hyvin soveltuva arviointimenetelmä. Aika ja resurssit vaikuttavat – nopeassa aikataulussa ei ole aikaa ryhtyä perehtymään uusiin suuntauksiin.

5. Arviointitiedon käsittely, tulosten koostaminen, hyvien käytäntöjen käyttöönotto ja raportointi. Lopuksi arviointitiedon perustella tuodaan esille tulokset, hankkeen vaikuttavuus ja tehdään johtopäätökset, kuten mitä tulisi muuttaa tai kehittää saadun tiedon perusteella. Arviointiraporttiin on hyvä sisällyttää myös suunnitelma tiedon levittämisestä ja hyvien käytäntöjen käyttöönotosta hankkeen jälkeen. Jos näitä ei tuoda arvioinnissa esille, on vaikea perustella, miksi jotkut tai koko hankkeen aikana kehitetty toiminta tulisi jatkua hankkeen jälkeenkin.

TAULUKKO 1. Esimerkkejä arviointisuuntauksista ja niihin sisältyvästä tiedonkäsityksestä ja menetelmistä (ks. myös Kuusela 2001, 56–63; Kazi 2000).

Arviointi-suuntaus	Tiedonkäsitys	Asetelmia	Menetelmiä	Huomioitavaa	Edunsaajat
Empiristinen	Empiirisesti mitattavat tulokset (yksi "totuus" on löydettävissä)	Randomisoitu koeasetelma	Kvantitatiiviset menetelmät Kokeelliset asetelmat (Campbell & Stanley 1966)	Suuret otokset, koska tulosten tulee olla yleistettävissä Koe- ja kontrolliryhmät	Palvelee tehokkaasti päätöksentekoa Kvantifiointi antaa pätevän vaikutelman
Realistinen	Kriittinen realismi ("totuuksia" on eri tasoilla tai todellisuus on "kerroksinen")	Prosessit, kontekstit ja interventioiden väliset syy-yhteydet realismin viitekehyksessä	Realistinen arviointi (Pawson & Tilley 1997) Realistinen haastattelu	Selvitetään, millainen interventio vaikuttaa, kenen kohdalla ja missä olosuhteissa	Eri tasoilla toimivat saavat tietoa oman toimintansa vaikutuksista Asioiden välinen yhteys ei kuitenkaan kiistaton
Tulkinnallinen ja osallistava	Relativismi Kokemuksellinen tieto (ei ole olemassa yhtä "totuutta")	Kerronnalliset ja narratiiviset sekä kokemukselliset asetelmat	Muistelu-, haastattelu- ja fokusryhmäteknikat (esim. BIKVA) Valtaistava arviointi (esim. Fetterman 2005)	Tuloksista etsitään konsensus, yhteiset asiat Tuotettu tieto on tilannesidonnaista, ei yleistettävissä muihin yhteyksiin	Prosesseissa mukana olevat oppivat ja saavat uusia näkökulmia Vaarana, että arvottaminen jää heikoksi
Kriittinen	Kriittinen realismi; heikko tai maltillinen realismi (yksi tai monia "totuuksia" on löydettävissä)	Valtaistava arviointi (kriittinen teoria) Kriittinen toimintatutkimus	Esim. forumtatteri (Ventola & Renlund 2008) Valtaistava arviointi (Adams 2003)	Kriittinen teoria ohjaa indikaattoreiden laadintaa Tulokset pätevät tutkimusjoukon kohdalla (esim. tietty ihmisryhmä)	Heikompiosaiset ja marginaaliryhmät saavat äänensä kuuluville Teorian soveltaminen hankalaa julkishallinnossa
Pragmaattinen	Ei määritelty tai useita	Käytännön tarpeisiin liittyvä asetelma	Benchmarking Erilaiset kyselyt ja haastattelut, joiden laadinta tehty kokemusten pohjalta Robsonin (2001) käytännön arviointi	Tulokset eivät suoraan osoita, että ne johtuvat hankkeen toiminnoista Tulokset ovat suuntaa-antavia	Voidaan laatia hyvin palvelemaan eri edunsaajaryhmiä Heikoimmillaan toteaa vain sen, joka jo tiedetään

5 Suunnitelmasta toteutukseen: tiedonkeruu ja dokumentointi

Arviointisuunnitelman valmistuttua arviointi voi alkaa.

Tiedonkeruu toteutetaan suunnitelman mukaisesti käyttämällä joko valmiiksi kehitettyä arviointimenetelmää tai hyödynnetään jotain arviointiin soveltuvaa tutkimusmenetelmää. On vielä korostettava menetelmien erilaisia tarkoituksia ja vaikutuksia. Menetelmiä on kehitetty esimerkiksi työn arviointiin ja asiakkaan tilanteen arviointiin, organisaation toiminnan arviointiin, laatujärjestelmän arviointiin. Menetelmän käytön vaikutuksia voi pohtia taulukon 1 avulla. Yksittäinen menetelmä ei ole oikotie arvioinnin toteuttamiseen, vaan menetelmän on sovelluttava arvioinnissa olevaan tiedon tarpeeseen ja siihen, että ensisijaiset edunsaajat saavat sitä tietoa, jota tarvitaan.

Tuotettiin tieto sitten teatterin, tarinan tai kyselyjen avulla, tulee arviointimenetelmään kuulua seuraavat osatekijät:

- **Systemaattinen tiedonkeruu** hankkeen prosessien, tavoitteiden, vaikutusten ja hyvien käytäntöjen esiin saamiseksi
- **Tiedon dokumentointi**
- **Tiedon käsittely ja analysointi**
- **Johtopäätösten ja kehittämissuhteiden esittäminen**

Arviointi on tiivistetysti oikeastaan sitä, että tehdyt asiat dokumentoidaan ja tuodaan näkyväksi.

5.1 Arviointi ja mittaaminen

Pattonin (1997) mukaan minkäänlaista ihanteellista vastausta siihen ei ole olemassa, mikä on paras tapa toteuttaa arviointi. Esimerkiksi käsitteellisten tavoitteiden muokkaamisessa mitattavaan muotoon, siis mittarien valinnassa on kuitenkin hyvä huomioida seuraavia asioita.

Mittari on mittaus- tai arviointiväline, kuten laite, kysymyksiä sisältävä lomake, testi, haastattelu tai vaikkapa työkokous, jolle on laadittu asiasabluuna. Pattonin (1997, 247-249) mukaan arviointivälineen valinnassa tärkeintä on asianmukaisuus ja luotettavuus suhteessa arvioinnin avainkysymyksiin.

Onkin syytä mitettä, millainen mittari on asianmukainen hankkeen kaikkien osapuolten kannalta. Asianmukaisuuteen voi liittää sellaisia tarkennuksia kuten kohderyhmän mahdolliset rajoitteet, motivaatio tai ilmaisukyky erilaisten mittausvälineiden kohdalla. Mittari ei ole asianmukainen, jos esimerkiksi kyselylomakkeen kysymykset on huonosti muotoiltuja, liian abstrakteja tai monitulkinnallisia. Asianmukaisuutta voi testata kokeilemalla mittarin käyttöä ennen varsinaista arviointia.

Jos sopiva mittari löytyy, tulee seuraavaksi ryhtyä pohtimaan mitattavia asioita ja niiden saamista mitattavaan muotoon.

Esimerkiksi työterveyshankkeen yksi tavoite voisi olla moniammatillisen ja ylisektoraalisen työn lisääminen. Vaikuttavuustavoitteissa mainitaan mm. asiakkaiden terveystottumusten paraneminen. Tavoitteiden saaminen mitattavaan muotoon edellyttää niiden konkretisoimista:

– Onko moniammatillisen ja ylisektoraalisen työn lisääminen tavoite vai väline jonkin tavoitteen saavuttamiseksi? Millaisten tavoitteiden?

– Jos ne ovat välineitä, mitä näillä välineillä halutaan saada aikaiseksi? Halutaanko niillä parantaa asiakkaiden terveystottumuksia?

Jos päädytään siihen, että moniammatillisen ja ylisektoraalisen työn lisääminen ovat välineitä asiakkaiden terveystottumusten parantamiseksi, on nämä käsitteet seuraavaksi operationalisoitava. **Operationalisointi** tarkoittaa käsitteellisten konstruktioiden saattamista mitattavaan muotoon. Operationaalinen määritelmä antaa säännön, jonka mukaan käsite on empiirisesti mitattavissa. Esimerkiksi, miten operationalisoidaan ”paremmat terveystottumukset”? Tarkoittaako se vihannesten käyttöä aterioilla? Makeiden välipalojen välttämistä? Säännöllistä ruokailua? Nämä ovat esimerkkejä operationaalisisista määritelmistä, joiden perusteella voidaan luoda kysymykset esimerkiksi kyselylomakkeeseen.

Muuttujat ovat erityisesti tilastollisissa tutkimuksissa tärkeitä, mutta myös pienkehöissä kyselytutkimuksissa on hyvä miettiä, millaista muuttujatietoa tarvitaan asioiden jatkokäsittelyn kannalta. Tyypillisiä muuttujia ovat sukupuoli, ikä, ammattiasema, asuinpaikka tai vaikkapa projektin aloitusajankohta. Muuttujien avulla jäsenellään tuloksia, kuten miten paljon ruokailutottumukset muuttuivat alle 30 –vuotiailla, 30-50 vuotiailla ja yli 50-vuotiailla. Kyselyyn ei siten automaattisesti laiteta esimerkiksi kohtaa ”siviilisäätty”, jollei tämän muuttujan ajatella olevan jotenkin merkityksellinen.

Indikaattori on puolestaan tunnusluku, jonka avulla mitattavan asian muuttumista voidaan seurata. Kaste-ohjelmassa on 19 pääindikaattoria, joiden avulla koko ohjelman toteutumisen vaikutuksia seurataan. Terveellisten ruokailutottumusten lisääntyminen voi parhaimmillaan olla yksi tekijä, millä saavutetaan yksi valtakunnallisista tavoitteista kuten ”ylipainoisten osuus työikäisistä palautuu vuosien 1998-2001 tasolle”. Hankkeessa on kuitenkin oltava konkreettisempia indikaattoreita, jos halutaan seurata juuri terveellisten ruokailutottumusten vaikutuksia (esim. hankkeessa mukana olevien painoindeksi tms.).

Edessä on vielä ”moniammatillisen ja ylisektoraalisen työn lisääminen” operationalisointi ja merkitys mittaamisessa. Moniammatillisen ja ylisektoraalisen työn lisääntyminen on varmaan helpohkosti operationalisoitavissa kysymällä, onko työ lisääntynyt ja miten paljon. Moniammatillisista tilanteista voidaan jopa pitää kirjaa ja mitata määriä. Mutta mitä näillä tiedoilla tehdään? Täytyyhän määrällisen lisääntymisen ohella pysytä tuomaan esiin se, mitä hyötyä tai jopa haittaa lisääntymisestä on ollut. Lisäksi on kiinnostavaa, onko lisääntyminen johtanut asiakkaiden terveystottumusten paranemiseen. Tämä varovainen johtopäätös

voidaan tehdä, jos moniammatillisen ja ylisektoraalisen työn lisääntyessä myös asiakkaiden terveystottumusten havaitaan parantuneen.

Jos hankkeen tavoitteet ja tavoiteltava vaikutus saadaan hyvin operationalisoitua, alkaa mittarin validiteetti olla hyvä. **Validiteetti** tarkoittaa sitä, mittaako mittari sitä, mitä sen pitääkin mitata. Sisäistä validiteettia pyritään kasvattamaan esimerkiksi huolehtimalla siitä, että kyselyssä on kysymyksiä arvioitavasta asiasta mahdollisimman tarkkaan ja kattavasti. Terveystottumusten paranemista ei voi osoittaa vain muutamalla muuttuneella asialla (enemmän vihanneksia, vähemmän makeita välipaloja). Apuna on usein aikaisempi ammatillinen tieto, mutta myös tilastot, tutkimukset ja linjaukset, joiden mukaisesti terveelliset ruokailutottumukset voidaan määritellä.

Validiteetin arviointia hankaloittavat erilaiset väliintulevat tekijät. Jo tutkimukseen osallistuminen voi aiheuttaa terveystottumusten paranemista, joten suoran syy-yhteyden osoittaminen hankkeen toimintojen ja vaikutusten välillä voi olla vaikeaa. Pisimmälle sisäistä validiteettia viedään koeasetelmatutkimuksissa, joissa kaikki mahdollinen mitattavaan asiaan liittyvä pyritään eliminoimaan pois niin, etteivät ne vääristä koetuloksia. Validiteettia arvioitaessa tiedonkäsitys on tärkeä pitää mielessä. Empiristisessä tutkimuksessa tutkimukseen osallistuvilta pyritään saamaan todenmukainen vastaus siitä, ovatko ruokailutottumukset muuttuneet. Tulkinnalliseen ja subjektiiviseen tietoon nojautuva tutkimus ei kärsi alhaisesta validiteetista, jos tutkimukseen osallistuvat puhuvat totuudenvastaisesti, sillä tutkimuksessa ei pyritäkään etsimään absoluuttista totuutta vaan ihmisten tulkintoja ja näkemyksiä asioista (jotka voivat siis olla eri asia, kuin objektiivisesti mitattava todellisuus).

Reliabiliteetti tarkoittaa luotettavuutta sen kannalta, miten pysyviä mittaustulokset ovat. Pattonin (1997, 256) mukaan arviointi on reliaabelia, jos samat tulokset saadaan toistamalla arviointi samaan arviointikohteeseen, samojen olosuhteiden vallitessa. Objektiivisesti mitattavien asioiden kohdalla tämä on helpommin toteutettavissa. Esimerkiksi asiakkaan pituuden mittaamisen tulisi tuottaa sama tulos mittaajasta riippumatta. Sosiaali- ja terveysalan toiminnot ovat harvoin tällä tavoin empiirisesti mitattavissa. Yksi keino reliabiliteetin lisäämiseksi on tehdä arvioinnin eri vaiheet näkyväksi ja avoimeksi. Näin toistettavuus on ainakin periaatteen tasolla turvattu. On muistettava, että virheetöntä mittausten menetelmää ei toistaiseksi ole keksitty.

Seuraavaksi esitetään kuusi näkökulmaa arvioinnin toteuttamiseen Kaste-ohjelman osahankkeissa (luvut 5.2-5.7). Esimerkit ovat suuntaa-antavia ja myös muuntotyypisiä arviointitapoja on suositeltava käyttää. Lisätietoa on hyvä hankkia käytettävissä olevan ajan ja resurssien puitteissa valmiista oppaista, kirjallisuudesta ja verkkoaineistosta.

5.2 Vertaisarviointi hankekehittämisen tueksi

Esimerkki. *Hankkeen toimijat haluavat kehittämistyön alkuvaiheissa käynnistää systemaattisen arviointityön. Arvioinnin toteuttamiseen ei ole varattu erillistä*

rahoitusta, siksi ulkopuolisen arvioinnin ostaminen ei ole mahdollista. Pelkän itsearvioinnin avulla toteutettava arviointi mietityttää, koska arviointia halutaan kohdentaa erityisesti hallinnon ja johtamisen kysymyksiin, joihin liittyy paljon ennakko-oletuksia ja erilaisia arvotuksia.

Ehdotus. Käynnistetään vertaisarvioinnin prosessi kehittämistyön arvioimiseksi ja suuntaamiseksi. Vertaisarviointia voidaan tarvittaessa täydentää sopivin osin itsearvioinnin avulla.

Vertaisarviointi edellyttää käynnistyäkseen sopivan kumppanin etsimistä ja valitsemista. Vertaisarvioinnin kumppani voi löytyä esimerkiksi saman rahoittajan muista kohteista tai saman substanssialan muista kehittämishankkeista. Vertaisarviointi haastaa arvioinnin kohteen positiivisella tavalla oman työn tarkasteluun sekä tuottaa samalla rakentavia kommentteja työn sisältöä tuntevalta asiantuntijalta nostoen siten kokemuksellisuutta ja käytännön tekijöillä olevan tiedon nostamista kehittämistyön keskiöön.

Kumppanin valinnan jälkeen tutustutaan dokumenttien avulla arviointikohteeseen. Tutustuminen voidaan järjestää esimerkiksi aloitustapaamisena, jossa osapuolet haastattelevat toisiaan ja kokoavat haastattelun avulla hankkeen perustiedot sekä kehittämistyön tavoitteet ja kehittämistyön toteuttamisen toimintaympäristöön liittyvät avaintekijät. Perehtymisvaiheen jälkeen kumppanit sopivat yhdessä arvioinnin menettelytavoista, kuten siitä, mitä arvioidaan, millä kriteereillä, mikä on arvioinnin toteuttamisen aikataulu ja arviointiin käytettävä aika. Vertaisarvioinnin toteuttamisessa voidaan käyttää monia erilaisia menetelmiä, kuten arvioivaa ja reflektovaa keskustelua, peilaamista, kyselyjä, haastatteluja, havainnointia tai vertailua (Seppänen-Järvelä 2005, 13). Vertaisarvioinnin yhdistäminen itsearviointikeskusteluihin on erityisesti asiakastyön arviointiin sopiva menetelmä (Yliruka 2006, 54).

Arvioinnin toteutusvaiheessa kumppanit tapaavat toisiaan säännöllisesti. Hyvänä tapaamistiheytenä on joka kolmas kuukausi järjestettävä arviointitapaaminen, jossa yhdellä tapaamisella keskitytään arvioimaan toista kumppania. Siten arvioinnin etenemistä kehittämistyössä seurataan systemaattisesti vähintään puolivuositain. Arviointitapaamisista on tärkeää aina antaa palautetta. Palaute voidaan antaa joko arviointitapaamisen lopuksi tai se voidaan toimittaa kirjallisena yhteenvetona erikseen kumppanille. Jos kehittämistyötä ohjaavat tahot (esimerkiksi ohjausryhmä) seuraa arvioinnin toteuttamista, on suositeltavaa antaa palaute kirjallisena. Arvioinnin toteuttaminen päättyy raportointi vaiheeseen. Tässä arvioinnin yhteenvetovaiheessa voidaan vertaisarviointi koota yhteen esittämällä kehittämistyön vahvuudet, parantamisalueet, kehittämisideat sekä muut huomiot.

Edut:

- Sitouttaa toimijat laajasti mukaan sekä kehittämis- että arviointityöhön
- Mahdollistaa myös johtamisen ja hallinnon arvioimisen laajasti

- Toimii oppimisprosessina, joka lisää osallisten asiantuntijuutta ja tietoisuutta.
- Tekee näkyväksi ja tunnetuksi tehtyä kehittämistyötä ja saavutettuja tavoitteita

Haasteet:

- Kumppanin valinta tulee suorittaa huolella
- Arviointi toteutuu helposti pelkästään kehittämistyöntekijöiden tiedon varaan rakentuvana, muiden näkökulmien mukaan tulemisesta on huolehdittava

5.3 Hankepalaverit arvioinnin välineenä

Esimerkki. Hanke on ollut käynnissä jo jonkin aikaa, mutta arviointia on ehditty pohtimaan vain kovin vähän. Resurssit ovat suuntautuneet hankkeen toimintojen käynnistämiseen ja toteuttamiseen. Hankkeessa on paljon erilaisia kokouksia ja palavereja. Palavereissa käsitellään hankkeen edistymisen kannalta oleellisia asioita, kuten työmenetelmiä, onnistumisia, tarvittavien tukitoimien saamista. Pulmana on nyt, mistä aloittaa arviointi.

Ehdotus. Työntekijöiltä kerättävä tieto voidaan kytkeä hankkeessa toteutettaviin säännöllisiin hanketapaamisiin. Tällöin arviointitiedon keräämistä varten ei tarvita lisää kokouksia. Voidaan sopia, millaisia arvioinnin kannalta oleellisia kysymyksiä käsitellään osana kutakin hanketapaamista. Tiedonkeruuta varten on hyvä luoda asiasabluuna, joka auttaa käymään keskusteluja arvioinnin kannalta keskeisistä teemoista. Arviointikeskustelulle voidaan sopia aika esimerkiksi hanketapaamisen alkuun, jonka jälkeen voidaan siirtyä käsittelemään muita aiheita.

Edut:

- Arviointitietoa saadaan hankkeen aikana
- Arviointi voidaan kytkeä osaksi hanketapaamisia, ei tarvita lisää kokouksia sitä varten
- Kokouksiin saadaan systematiikkaa, kun asiasabluunalla huolehditaan arviointitiedon keräämisestä

Haasteet:

- Asiakkaiden ja palvelujen käyttäjien mielipiteet eivät tule suoraan esille

5.4 Eri ryhmien ääni kuuluviin

Esimerkki. Hankkeessa on toimijoita ja osallistujia, joilla on hyvin erilaiset taustat. Hankkeessa on mm. eläkeläisiä, työkäisiä ja opiskelijoita. Osallistujissa on myös maahanmuuttajia ja erilaisista kulttuureista tulevia ihmisiä. Kyselyt ja

haastattelut tuntuvat hanketyöntekijöistä vaikeilta, sillä osallistujilla on niin erilaiset taustat ja mahdollisuudet tuottaa tietoa. On jopa mietitty, kootaanko osallistujilta ollenkaan arviointitietoa, vai kootaanko onnistumiset ja epäonnistumiset hanketyöntekijöiden kokemusten avulla.

Ehdotus. Hankkeen arvioinnissa voidaan hyödyntää yksilökeskusteluja, ryhmähaastatteluja ja osallistuvaa havainnointia.

Osallistuva havainnointi on terveellistä erityisesti tutkijoiden ja ulkopuolisten arvioitsijoiden osallistuessa hankkeen arviointiin. Vaikka monella arvioitsijalla on usein alan koulutusta ja työkokemustakin, saattaa kyseisen aihealueen kysymykset ja ilmiöt olla tuttuja lähinnä tutkimuksellisesti. Etnografinen tutkimus korostaa ymmärryksen lisäämistä tutkittavasta ilmiöstä siinä sosiaalisessa ympäristössä, jossa toiminta tapahtuu (esim. Vuorinen 2005). Pienimuotoisestikin toteutettuna esimerkiksi hankkeen koulutustilaisuuksiin osallistuminen auttaa näkemään toiminnasta puolia, joita ei tavoita muilla menetelmillä.

Hankkeen osallistujilta tiedonkeruu voidaan tehdä lisäksi ryhmähaastatteluin, jotka on mahdollista toteuttaa eri toimijaryhmiin jakaen. Osallistujista valitaan esimerkiksi arpomalla tietty määrä eri-ikäisiä henkilöitä. Näihin henkilöihin ollaan yhteydessä ja esitetään heille mahdollisuutta osallistua ”oman ikäluokansa” fokusryhmään. Fokusryhmät voidaan muodostaa muunlaisin perustein, kuten työtehtävän tai asuinalueen mukaan. Pääasia, että ryhmistä muodostuu pienehköjä, 7-9 hengen ryhmiä, joissa on luonteva keskustella. Fokusryhmissä on erillinen fasilitaattori, joka vetää ryhmätilaisuuden ja mahdollisesti toinen henkilö, joka kirjaa ylös keskusteluissa tulleet asiat.

Fokusryhmien pohjalta voidaan muodostaa hankkeen työntekijöille yksilökeskustelujen teemat. Jos esimerkiksi alle 25-vuotiaiden ryhmässä on tullut esille, että heitä ei huomioida tarpeeksi hankkeen toiminnoissa, tehdään tätä asiaa tiedusteleva kysymys tai kysymyksiä työntekijöille.

Edut:

- Erilaiset tiedonkeruumuodot täydentävät hankkeesta saatavaa kuvaa
- Arviointitiedon keruu suosii hankkeen osallistujien äänen esiinsaamista
- Arviointi on samalla oppimisprosessi

Haasteet:

- Eri toimijaryhmien tavoittaminen ja mukaansaaminen
- Aineisto kertyy helposti laajaksi

5.5 Vaiheittaisen arvioinnin malli

Esimerkki. *Hankkeessa haluttaisiin tehdä prosessiarviointia, koska hanketyöntekijät haluaisivat pysähtyä käsittelemään tietoa aika ajoin kehittääkseen hankkeen toimintoja. Hankkeessa järjestetään koulutusta sosiaali- ja terveyst-*

alan työntekijöille ja kehitetään asiakaspalvelun käytäntöjä uudistamalla työmenetelmiä. Tietoa haluttaisiin saada lisäksi muutoksesta, eli millaiset asiat ovat kehittyneet hankkeen kuluessa ja mihin suuntaan. Myös vaikuttavuustietoa haluttaisiin saada, ainakin hankkeen lopuksi.

Ehdotus. Arviointi on syytä toteuttaa vaiheittain niin, että erilaiset tiedonkeruumuodot vuorottelevat. Taulukoissa on esimerkki prosessimaisesta arvioinnin etenemisestä hankkeessa, jossa arviointia on päätetty tehdä triangulaatiivisesti vuorottelemalla kyselyjä, fokusryhmähaastatteluja ja arviointiryhmän kokoontumisia. Prosessiarviointiin kuuluu kolme arviointikierrosta (Kivipelto 2005):

Arviointikierron 1

Arvioinnin vaihe	Tehtävät	Tuotos
Arviointisuunnitelman tarkennus	Tarkennetaan <ul style="list-style-type: none"> • tausta ja tarpeet • tavoitteet, kohteet, arviointikysymykset • menetelmät, tiedonkeruu ja dokumentointi • aikataulu, resurssit ja toimijat • arviointitiedon käsittelytavat • tulokset ja raportointi • hyvien käytäntöjen käyttöönotto 	Arviointisuunnitelma
Kyselyn valmistelu ja toteutus	Valmistellaan arviointikysymysten pohjalta operationalisoiden kyselysaatteineen Kyselyn jakaminen tai lähettäminen	Kysely
Kyselytiedon kokoaminen	Kyselyllä kerätyn tiedon koostaminen ja analysointi	Kyselytiedon raportit (esim. SPSS-tulosteet)
Arviointiryhmän kokous	Kyselytiedon käsittely ja toimenpideehdotukset hankkeelle Teemat fokusryhmähaastatteluihin	Muistio
Fokusryhmähaastattelut	Haastattelujen valmistelu kyselytiedon pohjalta Fokusryhmien kokoaminen ja haastattelujen toteutus	Nauhoitetut haastattelut Muistiot haastatteluista
Fokusryhmähaastattelujen yhteenveto	Kootaan haastatteluissa tulleet asiat (esim. arviointikysymysten mukaisesti) Tehdään yhteenvedon pohjalta kehittämissuhteet	Yhteenveto fokusryhmähaastattelujen muistioista ja kehittämissuhteet
Arviointiryhmän kokous	Haastattelutiedon käsittely ja toimenpideehdotukset hankkeelle	Muistio

Arviointikierrros 2

Arvioinnin vaihe	Tehtävät	Tuotos
Kyselyn toteutus	Kyselyn jakaminen tai lähettäminen	Kysely
Kyselytiedon kokoaminen	Kyselyllä kerätyn tiedon koostaminen ja analysointi	Kyselytiedon raportit
Arviointiryhmän kokous	Kyselytiedon käsittely ja toimenpide-ehdotukset hankkeelle Teemat fokusryhmähaastatteluihin	Muistio
Fokusryhmähaastattelut	Haastattelujen valmistelu kyselytiedon pohjalta Fokusryhmien kokoaminen ja haastattelujen toteutus	Nauhoitetut haastattelut Muistiot haastatteluista
Fokusryhmähaastattelujen yhteenveto	Kootaan haastatteluissa tulleet asiat (esim. arviointikysymysten mukaisesti) Tehdään yhteenvedon pohjalta kehittämissuhteet	Yhteenveto fokusryhmähaastattelujen muistioista ja kehittämissuhteet
Arviointiryhmän kokous	Haastattelutiedon käsittely ja toimenpide-ehdotukset hankkeelle	Muistio

Arviointikierrros 3

Arvioinnin vaihe	Tehtävät	Tuotos
Kyselyn toteutus	Kyselyn jakaminen tai lähettäminen	Kysely
Kyselytiedon kokoaminen	Kyselyllä kerätyn tiedon koostaminen ja analysointi	Kyselytiedon raportit
Arviointiryhmän kokous	Kyselytiedon käsittely ja toimenpide-ehdotukset hankkeelle Teemat fokusryhmähaastatteluihin	Muistio
Fokusryhmähaastattelut	Haastattelujen valmistelu kyselytiedon pohjalta Fokusryhmien kokoaminen ja haastattelujen toteutus	Nauhoitetut haastattelut Muistiot haastatteluista
Fokusryhmähaastattelujen yhteenveto	Kootaan haastatteluissa tulleet asiat (esim. arviointikysymysten mukaisesti) Tehdään yhteenvedon pohjalta kehittämissuhteet	Yhteenveto fokusryhmähaastattelujen muistioista ja kehittämissuhteet
Arviointiryhmän ja hankeväen yhteisseminaari	Hankkeen aikana kootun arviointitiedon käsittely ja johtopäätösten tekeminen hankkeen tuloksista, vaikuttavuudesta, hyvistä käytännöistä jne.	Muistio
Loppuraportti	Raportoidaan hankkeen arviointi (tulokset, vaikuttavuus, hyvien käytäntöjen käyttöönottosuunnitelma, tarvittavat resurssit)	Raportti
Hyvien käytäntöjen jatkaminen	Tiedon levittäminen Toiminnan vakiinnuttamiseen edellyttävät toimet (neuvottelut, uusi toiminta- ja projektisuunnitelma, rahoitushakemukset)	Julkaisut Seminaari- ja konferenssiesitykset

Taulukoissa esitetty arvioinnin toteutustapaa voi soveltaa esimerkiksi hankkeessa, jossa on edunsaajina erilaisia asiakas- ja työntekijäryhmiä.

Edut:

- Kerran suunniteltu kysely voidaan toteuttaa suhteellisen nopeasti uudelleen
- Jos kysely toteutetaan sähköisenä, on sen analysointi nopeaa ja tulosraportit saa välittömästi
- Fokusryhmissä on mielenkiintoista keskustella jo kerätystä tiedosta, keskustelua ei tarvitse pohjata ”mutu”-tuntumaan

- Toistettavuus mahdollistaa tilanteiden kehittymisen seurannan ja arviointitiedon palauttamisen hankkeen kehittämiseksi jo hankkeen aikana
- Arvioinnin kirjalliset raportit (muistiot, yhteenvedot) syntyvät prosessin aikana ja niitä voidaan hyödyntää loppuraportin tekemisessä. Samasta syystä loppuraportti voi olla lyhyt ja ytimekäs tuotos keskeisistä tuloksista, johtopäätöksistä, kehittämis ehdotuksista, hyvien käytäntöjen käyttöönotosta ja jatkosuunnitelmista

Haasteet:

- Vaatii huolellisen suunnittelun mielellään jo hankkeen suunnittelun yhteydessä
- Kyselyjen ja haastatteluteemojen laadinta ja toteutus vaatii kyseisten tutkimusmenetelmien käyttöön perehtymistä
- Mallin noudattaminen edellyttää tiukasti aikatauluissa pysymistä
- Arvioinnin vastuut ja toimijat on määriteltävä mahdollisimman aikaisessa vaiheessa
- Vie enemmän resursseja, kuin loppuarviointi, joka toteutetaan esim. yhden tiedonkeruun perusteella

Mallia voi soveltaa eri tavoin, esimerkiksi fokusryhmät voi korvata verkkokeskustelulla, delfoi-kyselyillä tai työkokouksilla.

5.6 Käytäntöjen arviointi ja kuvaaminen Innokylässä

Innokylä on kaikille avoin innovaatioympäristö, jonka tarkoituksena on edistää ja vauhdittaa sosiaali- ja terveysalan käytäntöjen kehittämis-, arviointi- ja käytönottotoimia. Innokylää rakennetaan vuosina 2009-2013 ja se integroi sisäänsä erilaisia hyvä käytäntö –konsepteja. Käytäntöjen arvioinnille ja kuvaamiselle määritellään suositussisällöt, joita kaikkien Innokylä-toiminnassa mukana olevien tulee noudattaa. Suositussisältöjen ensimmäisessä ehdotelmassa arviointi koostuu kolmesta asteesta, joista ensimmäinen sulkee sisäänsä myös käytäntöjen kuvaamisen suositussisällöt. Suositusten kokeileminen aloitetaan syksyllä 2010.

Ensimmäisen asteen arvioinnin tehtävänä on määritellä, millaista tarkoitusta varten käytäntöä kehitetään tai on kehitetty, sekä arvioida millaista muutosta sen avulla on tarkoitus saada aikaan, ja tunnistaa kehitettävän tai jo olemassa olevan käytännön merkitykselliset aspektit sekä näiden tarkempi sisältö. Ensimmäisen asteen arvioinnin tuloksena syntyy käytännön toimeenpanomalli, jossa käytäntö on kuvattu sujuvasti toimintasysteeminä.

Toisen asteen arvioinnissa seurataan ja arvioidaan sitä, millä tavalla kehitetty käytäntö realisoituu konkreettisessa toiminnassa sen merkityksellisten aspektien osalta, eli millä tavalla sen käyttöönotto ja toimeenpano toteutuu suhteessa ensimmäisen asteen arvioinnin tuloksena luotuun toimeenpanomalliin. Arvioin-

nin tuloksena saadaan tietoa siitä, millaiseksi käytäntö muokkautui käytännössä ja miten tämä vastasi tai poikkesi toimeenpanomallista. Tässä vaiheessa saadaan alustavaa arviointitietoa käytännön toimivuudesta sen merkityksellisten aspektien osalta ja siitä, millaista muutosta se mahdollisesti tuottaa.

Kolmannen asteen arvioinnissa seurataan ja arvioidaan niitä tavoiteltuja ja muita mahdollisia muutoksia, joita toimeenpantu käytäntö tuottaa pidemmällä tähtäimellä käytännön eri aspekteissa. Arvioinnin kohteena voi olla esimerkiksi se, minkälaista muutosta käytäntö tuottaa asiakkaan hyvinvoinnissa ja terveydessä, mitä käytäntö generoi ammattilaisten työkokonaisuuksiin tai työnjakoon, tai miten organisaatio saavuttaa taloudellisia hyötyjä käytännön avulla. Arvioinnin tuloksena saadaan tietoa käytännön toimeenpanon generoimista moninaisista muutoksista.

Arvioinnin ja kuvaamisen suositussisältöjen mukainen dokumentointi tulee tapahtumaan Innokylän Innopankin tutkimus- ja kehittämistoiminnan tietokannassa, johon kirjattavia pakollisia ja tarvittaessa päivitettäviä sisältöjä. Käytäntö voidaan siirtää Innopankin käytäntö -tietokantaan, kun ensimmäisen asteen arviointi on toteutettu eli kun käytännön toimeenpanomalli on kuvattu. Toisen ja kolmannen asteen arviointia koskevat tiedot voidaan siirtää käytäntö –tietokantaan, kun ne on satavilla eli kuvaus siitä, miten arviointi on toteutettu ja tulosten kuvaus. Käytäntö –tietokannassa on siis kolmenlaisia käytäntöjä: 1) ensimmäisen asteen arviointi toteutettu, 2) ensimmäisen ja toisen asteen arviointi toteutettu ja 3) ensimmäisen, toisen ja kolmannen asteen arviointi toteutettu. Kuvaukseen tulee päivittää tietoja.

Edut:

- Eri toimintayhteyksissä kehitetyt ja toimiviksi osoittautuneet käytännöt tulevat yhteisesti jaettaviksi, siirrettäviksi ja edelleen kehitettäviksi.
- Kolme arvioinnin astetta perustuu arvioinnin räätälöitävyyden ja moniäänisyyden ideoihin.
- Asiakkaan näkökulma tulee esille arvioinnissa.
- Arviointiasetelma räätälöidään kulloisenkin käytännön kohdalla omanlaisekseen.

Haasteet:

- Käytännön kannalta oleellisten toimijaryhmien mukaan saaminen käytäntöjen sisältöjen määrittelyyn.

5.7. Kustannusvaikuttavuuden arviointi

Kaste- hankkeisiin on suositeltu liitettäväksi myös kustannusvaikuttavuuden arviointia. Tarvitsemme vaikuttavuuden lisäksi tietoa toiminnan kustannuksista. Kustannusvaikuttavuuden arviointi tarkoittaa tietoa siitä, mitä hoito ja hoiva maksavat ja kuinka paljon potilaat tai asiakkaat hyötyvät annetusta hoidosta ja hoivasta. STM:n linjauksena on, että tietoa toiminnan kustannusvaikuttavuudesta

desta tarvitaan yhä enemmän (Risikko 2007). Tuloksellisuuden mittaaminen sosiaali- ja terveydenhuollossa on ongelmallista, mutta ei mahdotonta. Sosiaali- ja terveysala tuottaa palveluja, hoitoa ja hoivaa. Mutta ennen kaikkea se tuottaa hyvinvointia, terveyttä ja pyrimme hidastamaan toimintakyvyn rapistumista ja sairauden etenemistä. Palvelujen määrän mittaaminen ei ole vaikeaa. Paljon vaikeampaa on mitata sosiaali- ja terveysalan palveluiden vaikutusta väestön ja hoidossa olevien potilaiden tai asiakkaiden hyvinvointiin ja terveyteen. (Risikko 2007.)

Tässä ei ole mahdollista perehtyä kustannusvaikuttavuuden arviointiin tarkemmin. Sosiaalipalvelujen kustannusvaikuttavuudesta on toteutettu erilaisia hankkeita, joihin kustannusvaikuttavuuden arvioinnin suunnittelussa kannattaa tutustua (esim. Sjöblom 2000). Liitämme tähän julkaisuun otteen Anne–Mari Ulvesin (2010) kustannusvaikuttavuuden pro gradu –tutkielmasta tekijän luvalla (ks. liite 1).

6 Hyvien käytäntöjen käyttöönotto ja levittäminen

Koiviston ja Hämäläisen (2010) mukaan ilman aktiivista, monikanavaista ja asiakaslähtöistä viestintää ja vuorovaikutusta hankkeissa tuotettu tieto- ja osaamispääoma jää helposti vain harvojen saataville ja hyödynnettäväksi. Parhaiten sanomansa saa perille se, joka tarjoaa asiakkaalle tai sidosryhmille tarpeellista tietoa ja osaamista, oikeilla välineillä ja oikeaan aikaan. Onnistunut hyvien käytäntöjen käyttöönotto edellyttää kokonaisvaltaista suunnittelua, tavoitteellista ja tehokasta toteuttamista sekä jatkuvaa arviointia. Hankkeessa kehitettyjen hyvien käytäntöjen jatkaminen edellyttää lisäksi vaikutustoimintaa. Vaikuttaa voi muun muassa päätöksentekoon, käyttäytymiseen, asenteisiin, tietoihin, toimintatapoihin ja osallistumismahdollisuuksiin. Siksi on määriteltävä miksi, millä keinoilla vaikutetaan sekä mitä vaikutuksia halutaan saada aikaan.

Tätä varten on syytä tehdä perusteltu käyttöönottosuunnitelma. Koiviston ja Hämäläisen (2010) mukaan innovaation käyttöönotto ei ole monistamista, vaan muutos- ja oppimisprosessi, jossa innovaatiolle luodaan sopiva ympäristö. Toisinaan tämä voi edellyttää suuriakin muutoksia esim. organisaation perustaviin rakenteisiin, toisinaan päästään parin pienen asian muuntamisella. Innovaatiot muokkautuvat käyttöönotossa aina hivenen omanlaisekseen, sillä kahta täysin identtistä ympäristöä ei ole. Joskus siirrettävät asiat saavat hyvinkin radikaalisti uusia ja innovatiivisia muotoja, kun käyttäjät muokkaavat niitä omiin ympäristöihinsä sopiviksi. Ei ole tarpeellista yrittää kopioida mekaanisesti aiempia käyttöympäristöjä.

Käyttöönottoa on mahdollista edistää hyvällä työsuunnitelmalla. Työsuunnitelman muodossa on mahdollista jäsentää käyttöönottoon liittyviä toimia ja toimijoita. Työkirjaan kirjataan, millaisia toimia luodun asian käyttöönoton tukemiseksi käytetään (esim. konsultaatiot, koulutus, oppimisverkostot, vertaistapaamiset) yhteistyössä käyttäjien kanssa. Lisäksi kirjataan, ketkä kaikki toimijat osallistuvat käyttöönoton suunnitteluun ja toteutukseen. (Koivisto & Hämäläinen 2010.)

Projektin arvioinnissa on muistettava, että tähtäin ei ole vain menneen raportoinnissa vaan erityisesti tulevan ennakkoinnissa ja suunnittelussa. Hyvä käyttöönottosuunnitelma toimii työsuunnitelmana, jossa tuodaan esiin hyvien käytäntöjen jatkaminen, jatkamisen edellytykset, toimijat ja resurssit.

Lähteet

Adams, Robert (2003) *Social Work and Empowerment*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Arviointi sosiaalipalveluissa (2001) *Katsaus arvioinnin peruskysymyksiin*. Stakes, FinSoc. Työpapereita 3. Helsinki.

Campbell, Donald T. & Stanley, Julian C. (1966) *Experimental and Quasi-Experimental Designs for Research*. Chicago: Rand McNally.

Fetterman, David M. & Wandersman, Abraham (toim.) (2005) *Empowerment Evaluation Principles in Practice*. New York: Guilford Press.

House, Ernest R. & Howe, Kenneth R. (1999) *Values in Evaluation and Social Research*. Thousand Oaks, London & New Delhi: SAGE.

Kaste-ohjelman valtakunnallinen toimeenpanosuunnitelma vuosille 2008-2011. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2009:9. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=39503&name=DLFE-7533.pdf

Kazi, Mansoor A.F. (2000) *Contemporary Perspectives in the Evaluation of Practice*. *British Journal of Social Work* 30 (6), 755-768.

Kivipelto, Minna (2005) *Critical reflection on the evaluation plan of the VAR-PUNEN project*. *Hallinnon Tutkimus* (4), 3-15.
<http://elektra.helsinki.fi/se/h/0359-6680/24/4/critical.pdf>

Koivisto, Juha & Hämäläinen, Hannu (2010). *Innovaatiotoiminnan itsearvioinnin malli*. Power Point-tiedosto. Tiedustelut suoraan tekijöiltä.

Krogstrup, Hanne Kathrine (2004) *Asiakaslähtöinen arviointi - BIKVA-malli. Hyvät käytännöt –menetelmäkäsikirja*. Stakes, FinSoc. Arviointiraportteja 1. Helsinki. <http://www.sosiaaliportti.fi/File/8579b014-b4a9-4ddd-8f14-1a40136f2b2f/bikva.pdf>

Kuusela, Pekka (2001) *Julkisen sektorin modernisaatio, tuloksellisuus ja arviointi. Realistisen sosiaalitieteen ja arvioinnin näkökulma*. Kuopion yliopiston selvityksiä E. *Yhteiskuntatieteet* 30.

Mark, Melvin M.; & Henry, Gary T. & Julnes, George (2000) *Evaluation. An Integrated Framework for Understanding, Guiding, and Improving Public and Nonprofit Policies and Programs*. San Francisco: Jossey-Bass.

Patton, Michael Quinn (1997) *Utilization-Focused Evaluation*. The New Century Text. 3rd Edition. Thousand Oaks, London & New Delhi: SAGE.

- Pawson, Ray & Tilley, Nick (1997) *Realistic Evaluation*. London: SAGE.
- Risikko, Paula (2007) Sosiaali- ja terveydenhuolto tarvitsee lisää tietoa kustannusvaikuttavuudesta. Sosiaali- ja terveysministeriö (STM). Tiedote 163/2007. <http://www.stm.fi/tiedotteet/tiedote/view/1201427>.
- Robson, Colin (2001) Käytännön arvioinnin perusteet. Opas evaluaation tekijöille ja tilaajille. [Suom. Lindqvist, Tuija; Maaniittu, Maisa; Niemi, Eila; Paasio, Petteri & Paija, Leea] Helsinki: Tammi.
- Scriven, Michael (1991) *Evaluation thesaurus*. 4th Edition. California: SAGE Publications.
- Seppänen-Järvelä, Riitta (2004) Prosessiarviointi kehittämissuorituksissa – Opas käytäntöihin. Stakes, FinSoc. Arviointiraportteja 4. Helsinki.
- Seppänen-Järvelä, Riitta (toim.) (2005) Vertaismenetelmät kehittävän arvioinnin välineenä. Stakes, FinSoc. Arviointiraportteja 2. Helsinki.
- Sjöblom, Stefan (2000) Kustannusvaikuttavuuden arviointi sosiaalityössä - esimerkkinä nuorten työllistämisen ja aktivointipalvelut. Stakes, FinSoc. Työpapereita 1. Helsinki.
- Sosiaali- ja terveydenhuollon kansallinen kehittämissuoritus Kaste 2008-2011. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2008:6. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
[http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=28707&name=DLFE-3683.pdf&title=Sosiaali_ ja terveydenhuollon kansallinen kehittämissuoritus Kaste 2008 2011 fi.pdf](http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=28707&name=DLFE-3683.pdf&title=Sosiaali_+ja+terveydenhuollon+kansallinen+kehittamisohjelma+Kaste+2008+2011+fi.pdf)
- Ulfves, Anne-Mari (2010) Kustannuslaskenta ja -vaikuttavuus aikuissosiaalityön aktivointipalveluissa eräässä suomalaisessa kunnassa. Pro gradu-tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Taloustieteiden tiedekunta.
<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201002281294>
- Ulfves, Anne-Mari; Lääperi, Raija; Rautiainen, Antti & Närhi, Kati (2010) Aikuissosiaalityöhön kiinteästi liittyvien aktivointi- ja työllistämispalvelujen kustannuksia ja vaikutuksia. Kosken raportteja sarja nro 26/2010 (pdf 611 kt).
<http://www.koskeverkko.fi/Public/Default.aspx>
- Ventola, Marjo-Riitta & Renlund, Micke (toim.) (2008) Draamaa ja teatteria yhteisöissä. Stadian julkaisuja. Sarja B: Oppimateriaalit 5. Helsinki.
- Vuorinen, Kimmo (2005) Etnografia. Ovaska, Saila; Aula, Anne & Majaranta, Päivi (toim.) Käytettävyydestutkimuksen menetelmät. Tampereen yliopisto, Tietojenkäsittelytieteiden laitos B-2005-1, 63-78.
<http://www.cs.uta.fi/usabsem/luvut/5-Vuorinen.pdf>

Yliruka, Laura (2006) Reflektiivinen itse- ja vertaisarviointimenetelmä sosiaalityössä. Stakes. Työpapereita 15. Helsinki.
<http://groups.stakes.fi/NR/rdonlyres/43DE8F2D-9106-4BFB-BC17-45890675912F/0/kuvastin.pdf>

Lisää tietoa ja toimintamalleja on saatavilla kirjallisuudesta ja verkkojulkaisuista, esimerkiksi:

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL)
<http://groups.stakes.fi/FINSOC/FI/julkaisut/julkaisutaiheittain/index.htm>

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL)
http://www.thl.fi/fi_FI/web/fi/tutkimus/tyokalut

Sosiaaliportti.fi <http://www.sosiaaliportti.fi/>

Järvi-hanke <http://www.jarjestoarviointi.fi/>

METHODIX <http://www.metodix.com/fi/sisallys/index>

Liite 1.

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO, Taloustieteiden tiedekunta

**KUSTANNUSLASKENTA JA –VAIKUTTAVUUS AIKUISSOSIAALITYÖN
AKTIVOINTIPALVELUISSA ERÄÄSSÄ SUOMALAISESSA KUNNASSA**

Laskentatoimi

pro gradu –tutkielma

10.1.2010

Laatija: Anne-Mari Ulfves

Ohjaaja: Antti Rautiainen

Suora ote gradusta (s. 46 – 49), lupa käyttää tässä julkaisussa saatu tekijältä 28.5.2010.

Koko tutkielma on osoitteessa <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201002281294>

2.4.3 Taloudellinen arviointi

Taloudellista arviointia on tehty suhteellisen vähän sosiaalipalveluissa ja myös aikuissosiaalityössä, koska monet sosiaaliset interventiot ovat monimutkaisia ja kustannusten sekä vaikutusten systemaattinen arviointi on vaikeaa. Lisäksi sosiaalialalla työskentelevät saattavat suhtautua taloustieteilijöihin ja heidän tutkimusmenetelmiin epäillen. Usein sosiaalialan tutkimuksissa tyydytään pelkkien kustannusten tarkasteluun, kun varsinainen taloudellinen arviointi vertailee sekä kustannuksia että vaikutuksia. Tämä lisää entisestään sosiaalialalla työskentelevien kriittisyyttä taloudellista näkökulmaa kohtaan (Taloudellinen arviointi sosiaalialalla 2004, 7) ja vaikeuttaa tulevien tutkimusten toteutusta.

Taloudellisessa arvioinnissa tarkastellaan eri vaihtoehtojen vaikuttavuutta ja edullisuutta yhtäaikaisesti. Sen tarkoituksena on tunnistaa, mitata ja vertailla vaihtoehtoisten toimenpiteiden kustannuksia ja vaikutuksia (Taloudellinen arviointi sosiaalialalla 2004, 9). Vaihtoehtojen arviointikriteerinä pidetään siten tehokkuutta, eli sitä, että toiminnan tavoitteet saavutetaan mahdollisimman pitkälle annettujen rajoitusten mukaisesti. Taloudellisessa arvioinnissa pyritään vastaamaan seuraaviin kysymyksiin: ”mitä saavutetaan?” ja ”mitkä ovat kustannukset?”. Sen jälkeen punnitaan saavutettavaa hyötyä suhteessa kustannuksiin. Taloudellisen arvioinnin keskeisiä menetelmiä ovat kustannus-hyöty-

analyysi, kustannus-vaikuttavuusanalyysi, kustannus-utiliteettianalyysi ja kustannusten minimointianalyysi. (Sintonen & Pekurinen 2006, 250–252.) Koska pro gradu -tutkielmassa käytetään kustannus-vaikuttavuusanalyysiä, ei tästä kohtaa esitellä tarkemmin muita taloudellisen arvioinnin menetelmiä.

2.4.4 Kustannusvaikuttavuuden arviointi

Kustannusvaikuttavuusajattelun taustalla on tavoiteperusteinen arviointi ja tehokkuusmallit. Tavoitemalli edustaa keskeisimpiä ja perinteisimpiä arvioinnin lähestymistapoja. Sen lähtökohdaksi on oletettu, että tavoitteet ovat ensisijaisia ja muusta toiminnasta erotettavissa olevia. Arviointi perustuu siihen, kuinka arvioitavalle toiminnalle asetetut tavoitteet on saavutettu. Tavoitteiden saavuttamisen aste on toiminnan onnistuneisuuden kriteeri. Taustalla on siis nähtävissä rationaalisen päätöksenteon malli. Rationaalisuusedellytyksen lisäksi tavoitemalli edellyttää, että kaikki päämäärät, tavoitteet tai halutut tulokset pystytään täsmentämään, arvioinnin kriteerit voidaan johtaa asetetuista tavoitteista ja niille voidaan kehittää mittarit tavoitteiden saavuttamisen toteamiseksi. Lisäksi toiminnan tavoitteiden ja käytettävien keinojen on oltava syy-seuraussuhteessa ja oletus siitä, että toiminta on menestyksekkästä, kun kaikki tai valtaosa tavoitteista on saavutettu, on tosi. (Sinkkonen & Kinnunen 1994, 83.) Tavoitemallit eroavat tehokkuusmalleista siinä, etteivät kustannukset sisälly niihin erillisenä osana. Sen sijaan tehokkuusmallien arvioinnin lähtökohdaksi on kustannusten ja seurausten ilmaiseminen rahamääräisenä. Tehokkuusmallien etuna on panosten, tuotosten ja vaikutusten yhdistäminen, eli voidaan tarkastella niiden välisiä suhteita. Kun panokset ja tuotokset ovat kvantifioitavissa, mallit tuottavat melko täsmällisiä kuvauksia. Jos toiminnot ovat vaikeasti kvantifioitavissa, voidaan hyödyllistä tietoa tuottaa ns. korvikemittareiden avulla. Kuitenkin on tärkeää muistaa, että mitä monitahoisempi palvelutoiminta on kyseessä, sitä vaikeammaksi vaikuttavuuden kokonaisvaltainen arviointi muodostuu. Siksi on tärkeää tarkastella tuloksia myös muiden arviointikriteerien pohjalta. (Sjöblom 2000, 14–16.)

Kustannusvaikutusten arvioinnin ongelmat

Sjöblom (2000, 15) jakaa kustannusvaikutusten arvioinnin ongelmat neljään kategoriaan, joita ovat tilastointiin, mittaristoon, vertailtavuuteen ja vaikutusten rajaamiseen liittyvät ongelmat. Tilastointiin liittyvät ongelmat ovat yleisiä kunnallisessa palvelutoiminnassa, koska meno- ja suoritepuolen kustannusten seuraaminen tapahtuu yleensä hyvin karkealla tasolla. Eri menolajien ja osatoimintojen menojen suhteuttaminen oikeisiin osasuoritteisiin on ongelmallista. Toiseksi monimutkaisissa palvelutoiminnoissa ongelmaksi muodostuu loppu- ja osasuoritteiden tarkka rajaus sekä suoritteiden määrittelemisen toiminnan tavoitteista käsin. Kustannusvaikuttavuuden seuranta edellyttää, että osasuoritteiden vaikutuksia loppusuoritteeseen voidaan kontrolloida. Vertailuongelmat johtuvat usein mittariston epätarkkuuksista, mutta myös toiminnan laadulliset vaikutukset ja niiden vaikutukset kustannuskehitykseen pitkittäisanalyysissä ja eri palveluntuottajien välisissä vertailuissa tuottavat ongelmia. Vaikutusten

rajaaminen on ongelmallista, koska aina ei voida sulkea pois varsinaisen kohderyhmän ulkopuolisia vaikutuksia.

Kustannusvaikuttavuus-analyysi

Aikuissosiaalityön työllistämis- ja aktivointitoimenpiteitä voidaan pitää kustannuslaskennan näkökulmasta vaikeasti rajattavana ja abstraktina mittauskohteena. Laajojen ja pitkävaikutteisten hankkeiden kohdalla joudutaan usein suhteuttamaan hyvin erilaatuisia ja merkitykseltään suuria hyötyjä niiden vaatimiin uhrauksiin ja niistä aiheutuviin haittavaikutuksiin. Suuri osa välittömistä taloudellisista kustannuksista on suhteellisen helposti mitattavissa, mutta toimenpiteen hyödyt ja haitat voivat olla laadultaan hyvin erilaisia ja vaikeasti erotettavissa yksittäiseen hankkeeseen liittyväksi. Lisäksi monet välilliset hyödyt, uhraukset ja haitat voivat olla pitkävaikutteisia ja vaikeasti arvioitavia. Tällaisten tilanteiden arvioinnissa voidaan käyttää hyväksi joko kustannus-hyöty -analyysiä tai kustannusvaikuttavuus-analyysiä. (Pellinen 2006, 57–58.)

Kustannusvaikuttavuus-analyysi on eräs johdon laskentatoimen menetelmä, joka toimii parhaiten erilaisten tulevaisuuden toimintavaihtoehtojen vertailussa (Itkonen 2008, 15). Kustannusvaikuttavuus-analyysissä kustannukset mitataan rahassa, mutta hyödyt arvioidaan sellaisinaan, muuttamatta niitä rahamääräisiksi (Pellinen 2006, 59). Kustannusvaikuttavuusanalyysissä pitää päätöksentekotilanteessa olla aina jokin vertailukohde, johon toimenpidettä verrataan. Tämä vertailukohta voi olla myös ”ei tehdä mitään” -vaihtoehto. (Sintonen & Pekurinen 2006, 266.) Toimenpiteen kustannusvaikuttavuus riippuu siitä, pystytäänkö tietyt tavoitteet saavuttamaan sen avulla tehokkaammin kuin muilla toimenpiteillä. (Sjöblom 2000, 14.) Aikuissosiaalityön työllistämis- ja aktivointipalvelujen hyödyt voidaan siis arvioida esimerkiksi asiakkaan työllistymisen tai elämänlaadun paranemisen kautta. Palvelusta on hyötyä, jos se vaikuttaa asiakkaan elämään jollakin tavalla elämäntilannetta parantamalla. Lisäksi edellytyksenä on, että palvelut voidaan asettaa paremmuusjärjestykseen sen mukaan, mikä palvelu täyttää parhaiten asetetut tavoitteet. Kuitenkin on tärkeää ymmärtää, että sosiaalisten kustannusvaikutusten mittaaminen on hankalaa, sillä toimenpiteen vaikutus henkilön elämänlaatuun tai toisaalta yhteiskunnalle kertyviin kustannuksiin tai verotuloihin ei ole suoraviivaista (Rautiainen 2009a, 1–2).

Kustannusvaikuttavuus-analyysi etenee seuraavien perusvaiheiden kautta: tavoitteiden määrittely, vaihtoehtojen määrittely, vaikuttavuuden mittareiden valinta, ennakoitujen kustannukset, päätöksentekokriteerien valinta ja valintamallin määrittely. (Pellinen 2006, 59). Tutkimusprosessin näkökulmasta kustannusvaikuttavuus-analyysin toteuttaminen on vaativaa. Prosessi voidaan jakaa neljään eri vaiheeseen: 1) analyysi-asetelman rakentaminen, 2) ilmiön kuvaus, 3) arviointi ja arvottaminen, 4) tuloksen laskeminen ja 5) johtopäätöstä tukevien tarkastelujen tekeminen. (Itkonen 2008, 15.)

Kustannusvaikuttavuus-analyysin rajoitteena on oletus siitä, että kaikki vertailtavat vaihtoehdot ovat hyväksyttäviä ja kysymys on ainoastaan tehokkaim-

man vaihtoehdon löytämisestä. Ainoastaan kustannus-hyöty -analyysin avulla voidaan selvittää, onko tehokkain vaihtoehto myös hyväksyttävä. (Sintonen & Pekurinen 2006, 253.) Kustannusvaikuttavuus-analyysi ei siis pysty selittämään tiettyjä tuloksia tai vaikutuksia. Se ei myöskään kerro mitään toimenpiteiden distributiivisista vaikutuksista, eli siitä, kuka hyötyy ja kuka häviää ja kuinka paljon. (Sjöblom 2000, 14.) Lisäksi kustannusvaikuttavuusnäkökulman soveltaminen yksikön toiminnan arviointiin vaikeutuu silloin, kun vaikutuksiin sisältyy ei-rahamääräisiä arvoja. Tällainen tilanne on usein julkisten hyvinvointipalvelujen vaikutusten ja hyötyjen kohdalla (ks. Sjöblom 1991). Vaikutuksia joudutaan kuvaamaan määrää tai laatua kuvaavilla suureilla tai koettuna subjektiivisen laatuna (ks. Murray 1987). Julkisten palvelujen kehittämisessä vaikutusten suhteuttaminen kustannustekijöihin painottaa maksajan näkökulmaa. Tämä tarkoittaa sitä, että palvelujen tuottamat hyvinvointihyödyt saadaan aikaan mahdollisimman kustannustietoisesti.

Samalla se kuitenkin usein sulkee tarkastelun ulkopuolelle kysymyksen palvelutason riittävydestä suhteessa asiakkaiden tarpeisiin. (Lumijärvi 1994, 24.) Kustannusvaikuttavuus-analyysi ei anna päätöksentekijöille valmista lopputulosta, vaan lisäksi joudutaan käyttämään harkintaa eri tekijöiden ja niiden välisten suhteiden kuvailemisessa ja tulosten tulkinnassa (Pellinen 2006, 59). Lisäksi kun kyse on ihmisille tuotettavasta palvelusta, jonka tavoitteena on työttömyyden katkaiseminen tai ainakin elämänlaadun parantaminen, tulisi tulosten tulkinnassa käyttää taloudellisen näkökulman lisäksi myös eettisesti hyväksyttävää lähestymistapaa.

Kirjallisuus:

Itkonen, K. 2008. Sosiaalipalvelujen toteutuksen taloudellinen arviointi, lähtökohtia ja kehittämistarpeita. Stakesin Jyväskylän alueyksikkö. Julkaisematon materiaali.

Lumijärvi, I. 1994. Laadun arviointi sosiaali- ja terveysalan palveluyksiköissä. Vaasan yliopiston julkaisuja. Tutkimuksia n:o 186, hallintotiede 17. Vaasa.

Lumijärvi, I. 1994. Vaikuttavuusarviointi sosiaali- ja terveysalan palveluyksiköissä. Vaasan yliopiston julkaisuja. Tutkimuksia n:o 187, hallintotiede 18. Vaasa.

Pellinen, J. 2006. Kustannuslaskenta ja kannattavuusajattelu. 2. uudistettu painos. Helsinki: Talentum.

Rautiainen, A. 2004. Kuntien suorituksen mittaus ja tuloksellisuuskäsitteistö: arviointi ja kehittäminen. Jyväskylän yliopisto, taloustieteiden tiedekunta. Julkaisuja 140/04.

Rautiainen, A. 2009a. Aikuissosiaalityön kustannusvaikuttavuuden mittaaminen ja elämänpolut: taustaa ja käsiteanalyysia. Koske-työpaperi.

Taloudellinen arviointi sosiaalialalla. Helsinki: Stakes. FinSoc arviointiraportteja 6/2004. Hyvät käytännöt. Menetelmä-käsikirja. Käännös teoksesta Sefton, T., Byford, S., McDaid, D., Hills, J. & Knapp, M. 2004. Contemporary research issues. Making the most of it – Economic evaluation in social welfare field.

Sinkkonen, S. & Kinnunen, J. 1994. Arviointi ja seuranta julkisella sektorilla. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 22. Kuopio.

Sintonen, H. & Pekurinen, M. 2006. Terveystaloustiede. Helsinki: WSOY Opimateriaalit Oy.

Sjöblom, S. 2000. Kustannusvaikuttavuuden arviointi sosiaalityössä - esimerkkinä nuorten työllistymis- ja aktivointipalvelut. Sosiaalihuollon menetelmien arviointiprojekti. Helsinki: Stakes.